

Een stalling voor vee in de openlucht

Een zoektocht naar de duiding van kuilenpatronen onder het Roode Weeshuis te Groningen en in Drenthe

Gert Kortekaas en Tjalling Waterbolk

Inleiding

In 1990 en 1991 vonden onder de binnenplaats en onder de noord- en zuidvleugel van het voormalige Roode Weeshuis uitgebreide opgravingen plaats. Reden daarvoor was de sloop van de oude bebouwing, die moest plaatsmaken voor bovengrondse nieuwbouw en een ondergrondse parkeergarage. De analyse van de gevonden grondsporen leverde een reconstructie op van bewoning en landgebruik vanaf ongeveer de 5e eeuw na Chr. tot heden¹. In totaal konden zes fasen worden vastgesteld. In deze publicatie besteden we onze aandacht vooral aan een regelmatige configuratie van 21 kuilen die behoort tot fase 5 en dateert uit de 12e/13e eeuw. Er wordt een vergelijking gemaakt met soortgelijke structuren uit opgravingen te Schipborg, Eext en Peelo om tenslotte via de Ossenmarkt terug te keren in Groningen.

Een erf onder het Roode Weeshuis

Vanaf de 5e eeuw is in grote lijnen de ontwikkeling van een erf aan de oostzijde van de huidige Oude Boteringestraat te volgen. Tot ongeveer de 8e eeuw ligt het centrum van dat erf in de opgravingsput onder het Roode Weeshuis, daarna iets ten zuiden daarvan (afb. 1). Het voormalige erf is tot de 12e/13e eeuw in gebruik als akker of moestuin. Waar zich in fase 1 de boerderijen bevonden, ligt in fase 5 (12e/13e eeuw) in eerste instantie een grote schuur, later opgevolgd door een merkwaardig rooster van tenminste 21 kuilen in een L-vormig patroon, een nog niet goed begrepen structuur (afb. 2). De schuur en het rooster liggen in de noordoostelijke hoek van een erf dat georiënteerd is op de Oude Boteringestraat en begrensd wordt door elkaar in de tijd opvolgende sloten.

Schipborg²

In Schipborg gaat het om een ruitvormig rooster van tenminste vijf tot acht scherp begrensde, ongeveer vierkante kuilen met homogene, donkere vulling (afb. 3). Het wordt voorafgegaan door een bijna noord-zuid georiënteerde rij van acht overeenkomstige kuilen. Enkele verspreide kuilen met dezelfde oriëntatie suggereren een rooster van wellicht eveneens minstens vijf tot acht kuilen. De kuilen doorsnijden de grondsporen van enkele hutkommen en een boerderij van het type Odoorn C uit de 7e/8e eeuw³. Parallel aan het vermoede tweede rooster

1. Voor een uitgebreide analyse van de grondsporen en reconstructie van de ruimtelijke ontwikkeling. Zie Kortekaas en Waterbolk, 1999.
2. Van Giffen 1944, 534, afb. 64; Waterbolk 1990, 144-147.
3. Waterbolk 1985.

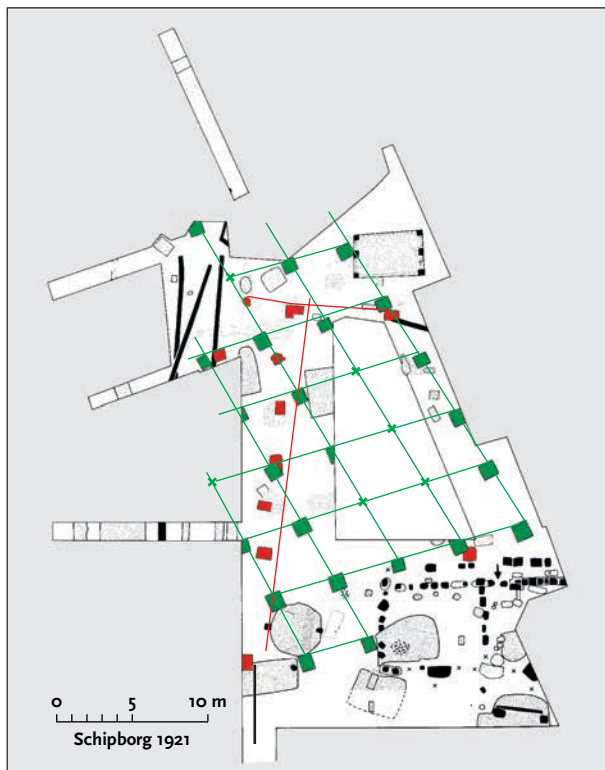
Afb. 1. Roode Weeshuis, Groningen, zuidelijk deel van fase 1, 5e tot 8e eeuw. Drie opeenvolgende boerderijen (van oud naar jong: rood, zwart, groen), bijgebouwen, een sloot en een waterput, oranje: oudere kapbergen. Schaal 1:500. Inzet: situering van de opgraving in de binnenstad van Groningen. Tekening: Hedde Biesma en Gert Kortekaas.

Afb. 2. Roode Weeshuis, fase 5, 12e/13e eeuw. Licht- en donkerblauw: sloten en greppels; lichtgroen: schuren en een kapberg; donkergroen: openlucht-veestalling. Schaal 1:500. Tekening: Hedde Biesma en Gert Kortekaas.

Afb. 3. Schipborg, opgravingsplatte-
grond met kuilen en roos-
ters (in rood en groen).
Schaal: 1:500.
Uit: Waterbolk 1990, afb. 5.

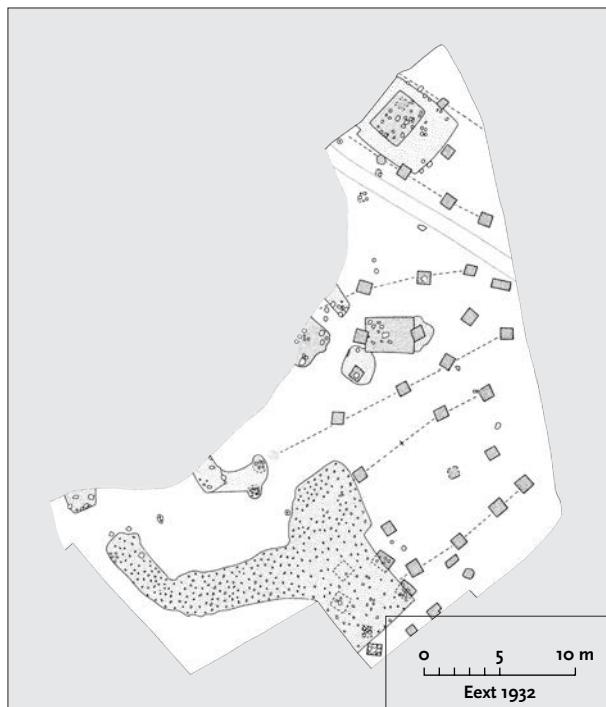

werden in een proefsleuf enkele sporen van sloten en omheiningen gevonden. Overigens was de opgraving (in 1921) van te geringe omvang om een zekere uitspraak over een samenhang met andere verschijnselen te kunnen doen. De opgraver Van Giffen beschouwde de kuilen als ‘plaggenstiepen’ en dacht dat ze de resten waren van middeleeuwse boerderijen.

De opgraving vond plaats op de brink van Schipborg, op een perceel woeste grond direct ten westen van een weg die kort tevoren was verbeterd en verhard, de voorganger van de huidige Borgweg door het dorp. In het algemeen liggen de brinken in de Drentse dorpen aan de rand van de oude dorpskern⁴. De door rechthoekige erven gevormde dorpskern zelf is in de meeste gevallen ontsloten door een systeem van elkaar loodrecht kruisende wegen, een systeem dat blijkens opgravingen in Wijster en Odoorn in de Romeinse tijd tot ontwikkeling is gekomen en op vele kadastrale minuutplannen uit het begin van de 19e eeuw nog goed herkenbaar is. Een dergelijk systeem is ook in Schipborg op de kadastrale minuut herkenbaar in het patroon van wegen en erfgrenzen. Daarin overheerst een oostnoordoost-westzuidwestelijke richting. In dit geval ligt de brink echter midden in het dorp, als verbreding van de doorgaande weg van Zuidlaren naar Anloo en Gasteren. Deze verbrede weg vormt een diagonale doorsnijding van een rechthoek die in de hoofdstructuur past en suggereert dat het hier gaat om een oorspronkelijk erf. Hetgeen uiteraard bevestigd wordt door de aanwezigheid van de huisplattegrond uit de Vroege Middeleeuwen en de uit dezelfde periode daterende vondsten van aardewerk uit de paalgaten van het huis en de hutkommen.

4. Waterbolk 1973.

Afb. 4. Eext, opgravingsplattegrond.
Schaal 1:500.
Uit: Waterbolk 1990, afb. 18.

Eext⁵

De opgraving in Eext vond plaats in 1932 bij een zandwinning buiten de Binneres, ten oosten van het dorp (afb. 4). In het gebied bevonden zich enkele geïsoleerde kleine essen of kampen, de zogenaamde Vijzelkampen. Op een dergelijke plaats zou men middeleeuwse dochternederzettingen kunnen verwachten. Als voorbeeld kan de erve Kamps met haar eigen bouwkamp in de marke van Ballo dienen. Van een andere door historisch onderzoek bekende dochternederzetting in dezelfde marke, Lantinge, is alleen de kamp bewaard gebleven⁶. Een geheel verlaten nederzetting van dit type werd opgegraven bij Zeijen-Vorenkamp⁷. Elders in Drenthe handhaafden zich dergelijke dochternederzettingen en groeiden ze uit tot gehuchten of kleine dorpen, zoals Kralo en Nuil in de marke van Pesse, Holtinge in de marke van Uffelte, of Brunsting in de marke van Hijken.

In Eext gaat het om een dertigtal kuilen, die eveneens vierkant of rechthoekig zijn. Ze liggen in korte rijen van drie tot vijf stuks die onderling soms onder een hoek kleiner dan 90° bij elkaar aansluiten, maar toch geen regelmatig rooster zoals in Schipborg vormen. Ook hier hadden we de opgraving graag groter van omvang gezien. Over de datering kan alleen worden gezegd dat de kuilen jonger zijn dan een hutkom uit de 2e eeuw na Chr. Omdat de kuilen elkaar lijken te mijden, is het waarschijnlijk dat ze in een betrekkelijk korte periode zijn gegraven. Hun scherpe begrenzing doet een datering in de Middeleeuwen of Nieuwe Tijd vermoeden. Van Giffen spreekt van 'een soort stiepgaten' en denkt ook hier aan de resten van middeleeuwse gebouwen.

5. Van Giffen 1934; Waterbolk 1990, 155-157.

6. Spek 1993.

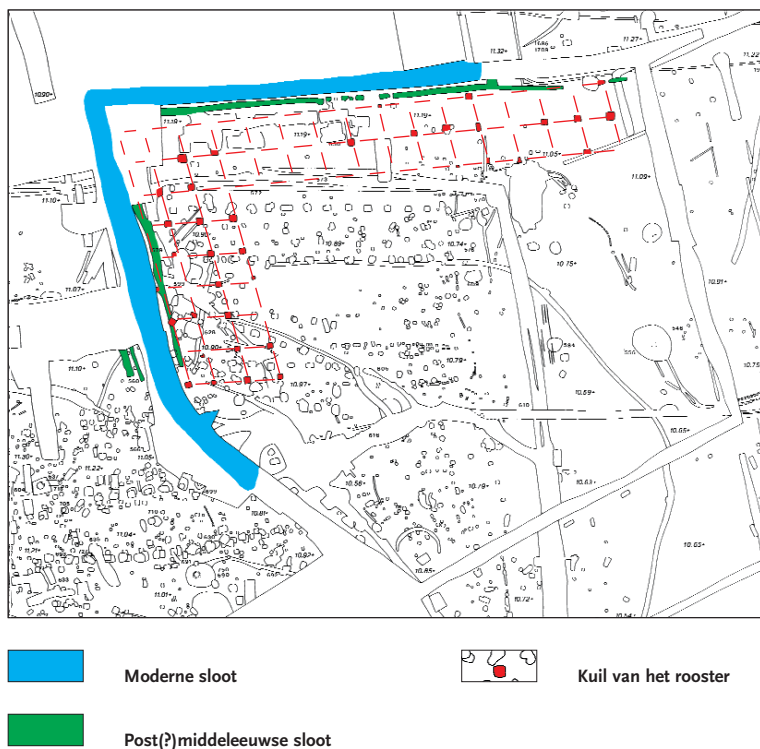
7. Waterbolk 1990, 159-162.

In Peelo gaat het om twee niet geheel complete roosters van respectievelijk 12×3 stuks, structuur 71, en 9×4 stuks, structuur 70 (afb. 5). Ze behoren tot de jongste grondsporen op het in de tachtiger jaren van de vorige eeuw opgegraven gedeelte van het erf Hovinge. Ze zullen gelijktijdig zijn met de opvolgers van de opgegraven boerderijen uit de 9e tot de 14e eeuw, die onder de nog aanwezige boerderij te verwachten zijn. De roosters dateren vermoedelijk uit de Late Middeleeuwen of de vroege Nieuwe Tijd. Elders op het erf werd nog een ruitvormige groep van zes kuilen gevonden, structuur 231, die qua vulling, vorm, grootte en stratigrafische positie vergelijkbaar zijn met die van de beide grotere roosters en wellicht voor een zelfde doel hebben gediend. Het valt op dat op het volledig opgegraven, aangrenzende erf Derkinge geen vergelijkbare kuilenroosters voorkomen. De beide erven hebben in de Middeleeuwen een parallelle ontwikkeling doorgemaakt, met dien verstande dat Derkinge in de 16e eeuw woest is komen te liggen; alleen het toponiem 'De Derkens' resteert. Kooi ziet de kuilen als paalgaten en beschouwt de beide roosters als plattegronden van tweebeukige schuren, maar moet dan bij één ervan wel enkele kuilen negeren die op een vierde rij wijzen. De beide structuren staan ongeveer haaks op elkaar. Ze kunnen echter ook worden samengenomen als één L-vormige structuur, die dan direct vergelijkbaar is met het rooster in het Roode Weeshuis. In beide gevallen ligt het rooster in een hoek van een door sloten of greppels omheind gebied.

Kuilen en roosters

Terwijl de roosters in Peelo en Schipborg opvallend ruitvormig zijn, zijn ze in het Roode Weeshuis zuiver rechthoekig. De kuilen in Schipborg, Eext en Peelo zijn meest vierkant van vorm. In het Roode Weeshuis zijn ze, even opvallend, rond of afgerond op doorsnee. De doorsnede van de kuilen is tamelijk fors: 0,8-1 m in Eext, 1-1,2 m in Schipborg en 0,8-1 m in Peelo, maar de diepte is gering. In het Roode Weeshuis is de doorsnede geringer (0,5-0,8 m), maar nog altijd groter dan die van de paalkuilen van de staanders van de iets oudere schuur ter plaatse. Ook hier was de diepte gering, maar dat kan het gevolg zijn van de aanleghoogte van het opgravingsvlak. De vulling is op alle vier plaatsen homogeen van aard, hetgeen erop wijst dat daarin geen palen zijn vergaan. Uiteraard is het mogelijk dat eventuele palen er na gebruik weer uitgetrokken zijn. De grote doorsnede in combinatie met de opvallend geringe diepte is een reden om te twifelen aan een functie als traditionele paalkuil. Daar ontleent een paal voor een belangrijk deel zijn stabiliteit aan een gat met een zo klein mogelijke diameter en een relatief grote diepte. Als er in 'onze' kuilen palen hebben gestaan, dan moeten deze hun stabiliteit te danken hebben gehad aan een bovengrondse, bouwkundige verbinding (schoren of schotten) of aan een verankering op of net onder maaiveld. Te denken valt aan een versteviging met veldkeien of bakstenen, maar ook een stapeling van plaggen is mogelijk. Uiteraard kan het ook een combinatie van beide oplossingen zijn. Wellicht dat de kuilen in Schipborg met plaggen waren gevuld. Van Giffen sprak daar immers van 'plaggenstiepen' en benoemde ze in Eext als 'een soort stiepgaten'. Het spreekt voor zich dat dergelijke oppervlakkige elementen zelden of nooit kunnen worden opgegraven. Ze ver-

8. Kooi 1995.

Afb. 5. Peelo, gedeelte van de opgravingsplattegrond van het erf Hovinge. De beide roosters zijn hier samengevoegd. Schaal 1:500. Uit: Kooi 1995, fig. 6.

dwijnen onder de ploeg of worden gesloopt zonder een archeologisch spoor achter te laten.

De onderlinge afstand van de kuilen is in Schipborg 4,2 m in oost-westelijke richting en 4,4 m onder een hoek van circa 75° daarop, in Eext 2,2-4,3 m, in Peelo 4,3 m en in het Roode Weeshuis in oost-westelijke richting circa 2,1 m en haaks erop circa 2,4 m. In structuur 231 van Peelo is de afstand 3,9 m.

Het kwartje dat viel

Omdat een brink bij uitstek een plaats is waar vee kan worden samengebracht in geval van een markt, bracht het kuilenpatroon op de brink van Schipborg ons naar de tekeningen van de opgraving van de Ossenmarkt in 1996, ten noorden van middeleeuws Groningen (afb. 6)⁹. Daar werd een veel-rijig ruitvormige patroon van ondergrondse basementen uit de 19e eeuw gevonden dat een verbluffende overeenkomst vertoont met de patronen van Schipborg en Peelo. In totaal gaat het hier om een 150-tal sporen. Op grond van doorsnijdingen, vorm en gebruikt materiaal kunnen twee fasen worden onderscheiden. De oudste fase betreft ondergrondse basementen van vijf lagen metselwerk (0,7×0,7 m buitenwerks), rondom een uitsparing van circa 20×20 cm¹⁰. In die uitsparing kon een ijzeren of houten paal worden geplaatst. Dit metselwerk lag naast, of was vergra-

9. Kortekaas 1997, 10-11.

10. De gebruikte bakstenen hebben als formaat: 25-26,5 × 12,5-13,5 × 6-6,5 cm.

Afb. 6. Ossenmarkt, Groningen, samengestelde opgravingsplattegrond met kuilen en basementen. Rood: oudste fase (1807); geel: jongste fase (19e eeuw). Schaal 1:500. Tekening: Hedde Biesma en Gert Kortekaas.

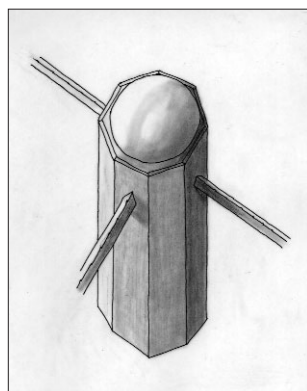
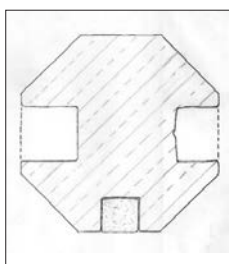
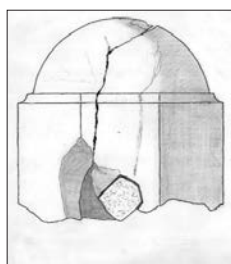
ven voor, min of meer vierkante, met zand gevulde kuilen (maximaal 1×1 m), die tot de jongste fase behoren. In sommige daarvan lagen nog fragmenten van, waarschijnlijk half ondergrondse zandstenen basementen (circa 60×60 cm). In het midden van deze basementen bevond zich een vierkant gat (15×15 cm), waaronder een ijzeren plaatje op twee bakstenen. Ook hierin zal een houten of ijzeren paal hebben gestaan.

In de oudste fase liggen de noord-zuid georiënteerde rijen bakstenen circa 4,4 m uit elkaar (hart op hart gemeten). Onder een hoek van 85° daarop staan de oost-westelijke rijen in de noordelijke helft 3,2 m uit elkaar, in de zuidelijke helft 2,8 m. Er is een scheidende 'laan' met een breedte van 3,8 m.

In de jongste fase is de hoek tussen de rijen gehandhaafd, maar ontbreekt de bredere 'laan' en liggen in de zuidelijke helft de oost-west georiënteerde rijen 3 m uit elkaar. In de noordelijke helft is die afstand 3,2 m, terwijl de noord-zuid georiënteerde rijen ongeveer 4,4 m uit elkaar liggen. Alle kuilen en basementen zijn stratigrafisch jonger of ingegraven in een pakket keizand, dat waarschijnlijk bij de eerste inrichting van het marktterrein als 'vloer' is aangebracht. In dit gelige materiaal tekenden zich grijze greppels of banen af, die dezelfde richting hebben als de jongere, oost-westelijk georiënteerde rijen van basementen. Kuilen die met de 'vloer' in verband kunnen worden gebracht, ontbreken. Een bestrating die correspondeerde met de basementen is niet aangetroffen. De hoek van 85° tussen de rijen zal deels samenhangen met de lichte ruitvorm die de Ossenmarkt heeft, maar kan ook een meer praktische reden hebben, namelijk voor het maken van rechthoekige vakken tussen de rijen.

Afb. 7. Ossenmarkt, Ansichtkaart rond 1900, collectie Groninger Archieven.

Afb. 8. Ossenmarkt, Links: de kop van één van de hardstenen palen van de omheining van de Ossenmarkt. Schaal 1:8.

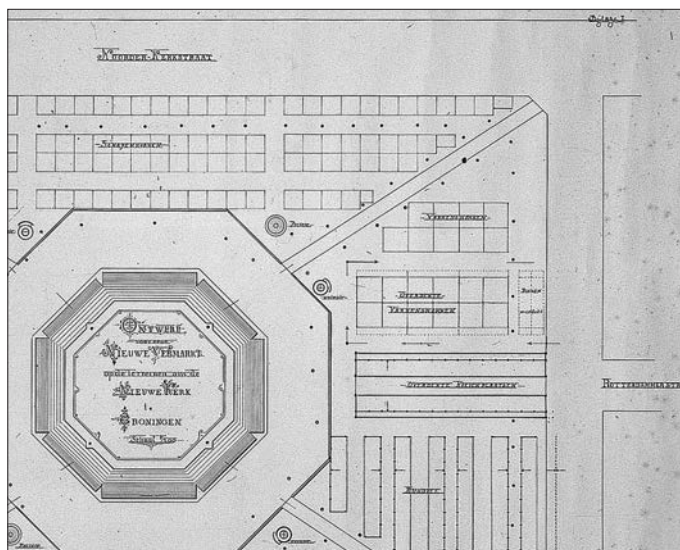
Rechts: reconstructie paal met stangen. Tekeningen: Henk Staal.

Het terrein van de Ossenmarkt, de naam verklaart de functie, was in de 18e en 19e eeuw omzoomd met hardstenen palen (afb. 7). Van één daarvan is de kop teruggevonden in de noordwesthoek van de Ossenmarkt (afb. 8). In deze paal hebben drie vierkante ijzeren stangen gestoken. Eén van de gaten is secundair aangebracht en met mortel dichtgesmeerd; twee tegenover elkaar liggende gaten zijn dat niet en ook niet geweest.

Op basis van de oudere grijze banen en de parallel daaraan liggende, opvallend bredere 'laan', ligt het voor de hand te veronderstellen dat dit de ontsluitingsweg vormde van de 19e-eeuwse Ossenmarkt (oudste fase). Voor de tweede fase ontbreekt deze aanwijzing. Waarschijnlijk hebben de runderen in oost-west georiënteerde rijen met de koppen naar elkaar gestaan aangebonden aan leggers tussen de palen. Door deze leggers om en om aan voor- en achterzijde aan de palen te binden, ontstaat een ruitvormig patroon van rechthoekige vakken. Haaks op de leggers, maar onder een hoek van 85° ten opzichte van de rijen, verdelen andere leggers de rijen in vakken met een breedte van ongeveer 4,4 m. Al doen de kunnen vier dubbele rijen en twee enkele rijen aan de zuid en noordrand van de markt worden geformeerd met in totaal 100 vakken voor ongeveer 400 runderen. Het is mogelijk dat de ondiepere rijen in de zuidelijke helft verwijzen naar ruimten voor kleinere of jongere runderen of ander kleinvee.

Veemarkten in Groningen

Als centrale plaats kent Groningen vanouds markten voor allerlei goederen en levende have. Weekmarkten voor onder andere kleiner vee, markten in de wintermaanden voor geslacht vee, jaarmarkten in juni voor mager vee en in november voor vet, gehoornd vee. Een groot deel van dit hoornvee zal hebben bestaan uit ossen, die de veenweidegebieden ten oosten en westen van de stad zullen hebben afgegraasd. De plaats van die markten was in en na de Middeleeuwen niet altijd dezelfde. Voor een deel zal deze handel zich hebben afgespeeld op de Grote Markt, waarvan Suringa beschrijft dat er in zijn tijd, vóór 1899, nog op het oostelijk deel handel werd gedreven in varkens en biggen¹¹. Op 12 maart 1626 besloten Burgemeesters en Raad van Groningen dat er beestenmarkten mogen worden gehouden op het dan nieuw aangelegde plein, de latere Ossenmarkt¹². Uit die tijd zal de ‘vloer’ dateren. In het begin van de 19e eeuw institutionaliseert deze markt zich. Vier stadjes schreven op 13 januari 1807 aan Burgemeesters en Raad dat zij hadden geconstateerd dat de handel in groot en klein vee toeneemt en dat er buiten de jaarmarkten om en buiten de poorten van de stad min of meer in het geniep in vee werd gehandeld¹³. Zij pleiten in hun missive ervoor om over te gaan tot het instellen van weekmarkten. Burgemeesters en Raad blijken snel te kunnen beslissen, want op 23 februari besluiten zij tot het instellen van een wekelijks markt op de vrijdagen, vanaf 10 uur. Het kleinere vee staat langs de rand van de ‘Beplante Ossenmarkt’, het huidige Guyotplein; het hoornvee op de Ossenmarkt zelf. De inrichting van de Ossenmarkt zal toen snel ter hand zijn genomen en hebben geresulteerd in wat in 1996 is opgegraven: de eerste fase, zoals boven beschreven. Rond 1900 resteert van deze inrichting nog slechts de rand: hardstenen palen waartussen zich een stang bevindt.

Afb. 9. Detail uit het ontwerp voor een nieuwe inrichting van de veemarkt rond de Nieuwe Kerk aan de Nieuwe Boteringstraat (1889). Tekening: P.M.A. Huurman, collectie Groninger Archieven.

11. Suringa 1899, 85.
12. Meinema 1982, 42.
13. Hofman 1996.

In 1852 verhuist de weekmarkt naar het voormalige kerkhof rond de Nieuwe Kerk, terwijl de jaarmarkten tot 1892 plaatsvinden op de Ossenmarkt. Suringa schrijft daarover: *“In de daar vroeger aanwezige gaten werden palen gezet, die, door leggers aan elkander verbonden, gelegenheid gaven tot plaatsing van het hoornvee. Het plein zelf, ter grootte van 3302 m², werd aan de west- en zuidzijde bezet met tal van wafel-, oliekoeken- en ververschingskramen, benevens vele gelegenheden tot het bekomen van eene hartversterking, toen de drankwet nog niet was uitgevonden”*¹⁴. Na een jarenlange College-discussie komt in 1892 aan beide marktterreinen een einde. Op de plaats van de voormalige drekstoep, de verzamelplaats van stadsafval aan de rand van de stadsgracht buiten de Oosterpoort, wordt aan de huidige Trompsingel, na ontmanteling van de stadse verdedigingswerken, een nieuwe veemarkt aangelegd. Deze blijft tot 1969 in functie om daarna tot in 2001 in overdekte vorm aan de Sontweg te functioneren.

Van zowel de veemarkt op de Ossenmarkt als die bij de Nieuwe Kerk zijn geen afbeeldingen gemaakt of bewaard gebleven. Wel is er een nooit uitgevoerd ontwerp van 5 december 1889 van de Groninger architect P.M.A. Huurman voor een nieuwe inrichting rond de Nieuwe Kerk (afb. 9). In dat ontwerp en ook in de bestektekening voor de veemarkt aan de Trompsingel (ontwerp van Gemeentewerken, circa 1890) valt op dat het hoornvee een onderkomen krijgt in lange afgepaalde stroken, waarbij er paden zijn voor kopers en verkopers aan kop- én kontzijde van de beesten. Vermoedelijk is dat een noviteit. De beesten worden vastgebonden aan horizontale stangen, die zijn bevestigd in korte ijzeren staanders. Deze staanders staan 2,2 m uit elkaar, terwijl de diepte waarbinnen de beesten kunnen staan 2,4 m bedraagt. Op de veemarkt aan de Trompsingel is de afstand tussen de staanders genormaliseerd tot 2 m en is de diepte dezelfde. Kleinvee, schapen, varkens en kalveren worden ondergebracht in vierkante ruimten. Ze zouden gemaakt moeten worden van bezaagde eiken palen van 1,6 m

Afb. 10. Kalveren te koop op de laatste veemarktdag aan de Trompsingel.

Foto: D. van der Veen, collectie Groninger Archieven.

14. Suringa 1899, 85.

lang met een diameter van 12×12 cm voor de schaaphokken en 180×15×15 cm voor de varkenshokken, aldus een offerte van de Groninger aannemer Vos van 5 december 1889 voor de veemarkt bij de Nieuwe Kerk¹⁵. De schotten zouden van grenenhout zijn. De maten voor deze vierkante hokken zijn voor schapen 3 × 3 m en voor varkens 4 × 4 m. De bestektekening voor de veemarkt aan de Trompsingel geeft als maat voor zowel schaap- als varkenshokken 4 × 4 m, of de helft daarvan als opvulling van een restruimte. Hierbij zijn de palen van ijzer waartussen ijzeren stangen. Nog in 1967 zijn er op de veemarkt aan de Trompsingel (later gebouwde?) houten hokken voor kalveren (afb. 10).

Duiding van de kuilenpatronen

Bij het Roode Weeshuis in Groningen interpreteerden we de L-vormige kuilconfiguratie als ‘openluchtveestalling’¹⁶. De kuilen zouden hierbij hebben gediend om daarin de palen te plaatsen waaraan schotten konden worden bevestigd, met als toevoeging dat zulks wellicht nodig was om runderen te kunnen melken. Op die laatste toevoeging komen we hier terug. Een ervaren, oudere boer maakte ons erop attent dat het melkvee van vroeger veel zachtaardiger van aard was en zich makkelijker liet melken dan het huidige vee¹⁷. Of er voor het melken een speciale inrichting noodzakelijk was, valt te bezien. We blijven echter bij de interpretatie als veestalling in de openlucht.

De interpretatie als openluchtstallingen voor vee zegt nog niets over de soort vee en de functie van de stallingen. Wat de datering betreft weten we weinig met zekerheid. In het Roode Weeshuis kunnen ze niet jonger zijn dan de 13e eeuw. Op de andere plaatsen komen zowel de Late Middeleeuwen als ook de Nieuwe Tijd in aanmerking. Aan markten in moderne zin hoeven we in de vier beschreven gevallen waarschijnlijk niet te denken. In Peelo, het Roode Weeshuis en mogelijk ook in Schipborg en Eext liggen de stallingen op een boerenerv. Dergelijke kuilenroosters komen echter niet voor op alle erven uit de genoemde perioden. Op het naast Hovinge gelegen erf Derkinge in Peelo ontbreken ze. In Gasselte groeven we grote delen van elf verlaten boerenerven op uit de 9e tot de 12e eeuw¹⁸. In geen ervan werden vergelijkbare roosters gevonden. Dit kan erop wijzen dat onze roosters jonger zijn dan de 12e eeuw maar het kan ook betekenen dat ze niet overal nodig waren. Het boerenerv uit de 14e eeuw dat bij Zeijen-Vossenkamp werd opgegraven, vertoont ze niet en hetzelfde geldt voor de paar andere kleinere opgravingen van nederzettingen uit de Middeleeuwen op het Drents plateau (Hooghalen, Lhee, Valthe)¹⁹. Niettemin wijst het feit dat we vier gevallen kunnen aanwijzen op een geregeld voorkomen. Voorshands houden we het erop dat ze alleen op sommige erven voorkomen en een zeer tijdelijke functie hebben gehad.

In de gedetailleerde beschrijvingen door Harm Tiesing van het historische Drentse boerenbedrijf op de Hondsrug in de 19e en vroeg 20e eeuw vinden we slechts een enkel aanknopingspunt²⁰. Uitvoerig beschrijft hij de betekenis van de jaar- en veemarkten, die elk een eigen accent hadden al naar de traditie, de da-

15. Groninger Archiven, archief gemeentesecretarie 8657.

16. Kortekaas en Waterbolk 1999, 34.

17. Vriendelijke mededeling Th.F.K. Dijkhuis te Groningen

18. Waterbolk en Harsema 1979.

19. Waterbolk 1990, 159-162.

20. Edelman 1943.

tum, het verhandelde vee, het achterland en de herkomst van de veekopers. De Roldermarkt (tweede dinsdag in september) was vanouds vooral een paardenmarkt maar speelde met zijn kermis ook een grote rol in het sociale leven. Men deed er inkopen, ontmoette er familie, kennissen en mogelijke huwelijkspartners. Over de markt van Borger (de laatste dinsdag in augustus) schrijft Tiesing: *“Zoolang de Drentsche schapenhouderij nog in haar vollen omvang bestond, was de markt van Borger de beroemdste schapenmarkt van Drenthe. Zij viel in op een tijd, waarop de vraag naar zulke schapen in Friesland het grootst was. Vooral oude hamels en ooischapen, zoo uit het heideveld ter markt gebracht en dus geschikt voor de Friesche weiden, werden hier aangevoerd en vaak het duurst verkocht. Zij werden aangeboden in hokken, door houtwerk van elkaar gescheiden. Wie daarvoor hokken aanbracht bij zijn huis ontving voor elk schaap vroeger 1-2 cent, nu 5 cent ‘hokgeld’. Een paardenmarkt is het nooit geworden, wegens de aanzienlijke paardenmarkt van Rolde, die slechts twee weken later viel”*²¹.

L. Tol van het Groninger Instituut voor Archeologie herinnert zich dat in zijn geboortedorp Hijken de beerhouder van het dorp op zijn erf een rij hokken had waar de te dekken vrouwelijke varkens (de motten), gescheiden naar eigenaar, enkele dagen verbleven. Beide voorbeelden laten een tijdelijk gebruik van openluchthokken op individuele erven voor specifieke doelen zien. Beschouwt men historische foto's van markten, dan wordt men getroffen door het feit dat het kleinvee zeer vaak wordt aangeboden in hokken²².

Hoewel ook Tiesing duidelijke voorbeelden geeft van veranderende marktverhoudingen en aanpassingen die deze vroegen van de Drentse boer, heeft toch lang het beeld overheerst van de ‘eeuwige roggebouw’ op de essen, gebaseerd op schapenhouderij op de heide en plaggenmest uit de schaapskooien. Bieleman heeft in zijn studies van het Drentse agrarische bedrijf sinds de 17e eeuw duidelijk gemaakt dat de grootschalige schapenhouderij een relatief recent verschijnsel is en dat rundvee- en varkenshouderij vroeger veel belangrijker waren²³. Met name de teelt van jonge ossen was van groot belang. Ze werden naar Holland gedreven om daar vetgeweid te worden en als slachtvee in de steden te worden verkocht. Benders geeft een beeld van de grote betekenis van de ossenhandel in Europa tussen de 14e en 16e eeuw en de rol die daarin ook de markt in Groningen speelde²⁴. De graanprijzen speelden een rol bij de gewaskeuze. Van Zeist heeft in zijn onderzoek van de bij de opgravingen in Gasselte en Peelo gevonden plantenresten aangetoond dat in de Middeleeuwen de teelt van gerst en haver van even groot belang was als die van rogge²⁵.

Ook het landschap was aan veranderingen onderhevig. In de 16e eeuw werden voor het eerst delen van de gemeenschappelijke weidegronden gescheiden en in particuliere handen gebracht, ter wille van de hooiwinning en rundveeweide. Het ging daarbij vooral om de vruchtbare gronden in de beekdalen. Perceelsgewijs werden ze door wallen en sloten omgeven. Dit proces van bloksgewijze scheidingen ging door tot in het begin van de 19e eeuw. Terwijl tevoren rundvee en schapen gezamenlijk werden geweid, werden de onverdeelde gronden geleidelijk het domein van de schapen alleen. Omstreeks 1830 werden ook die gronden gescheiden, maar de gezamenlijke exploitatie voor de schapenteelt ging nog door

21. Edelman 1943, 280.

22. Bieleman e.a. 1994.

23. Bieleman 1985.

24. Benders 1998.

25. Van Zeist e.a. 1986.

totdat in de 20e eeuw kunstmest en stoomploegen de ontginning van de heide mogelijk maakten en de schaapskudden definitief verdwenen.

Om de kwaliteit van schapenweide te verbeteren werden overal in het heideveld greppels gegraven²⁶. De resulterende daling van de grondwaterstand had echter als negatief gevolg dat de langs schapendriften en veel gebruikte zandwegen ontstane zandverstuivingen zich verder konden uitbreiden. Toen zich omstreeks 1870 de 'ziekte van de Drentse essen', een fosfaatgebrek, manifesteerde, was het duidelijk dat de 'eeuwige roggeteelt' op basis van de schapenhouderij aan zijn eind was. De kunstmest kwam net op tijd.

Uit deze voorbeelden blijkt dat de Drentse boer te maken had met de beperkingen die de natuur oplegde ten aanzien van de mogelijkheden tot intensivering van de agrarische productie. Daarnaast was hij afhankelijk van wat we de macro-economische omstandigheden zouden kunnen noemen. Voortdurend was hij gedwongen zijn bedrijf aan te passen aan de veranderende marktverhoudingen.

We vermoeden dat ergens in dit aanpassingsproces de gevonden openluchtstallingen voor het vee een functie hadden. Zo zou men zich kunnen voorstellen dat het voor een deel verzamelplaatsen waren voor jonge ossen, voordat die naar elders werden gedreven. In het geval van Schipborg zou men dan kunnen denken dat ze hier verzameld werden voordat ze scheep gingen over de Drentse A die althans 's winters tot dit dorp bevaarbaar was. Schuitema Meijer vermeldt de aanwezigheid van 'Evert Harmens schuitema Meijer' in Schipborg in 1645 en de verlening van een octrooi voor het onderhouden van een nieuwe beurtvaart van Groningen naar Schipborg in 1740²⁷. Als we onze fantasie de vrije loop laten, zien we dat in de 14e of 15e eeuw ossen in Schipborg werden verzameld om te worden vervoerd naar het gebied van de veenterpen langs de benedenloop van de Drentse A om, na daar vetgeweid te zijn, te worden verhandeld op de (voorganger van de huidige) Ossenmarkt in Groningen. Deze veenterpen lagen in snoeren langs de Noord-Drentse riviertjes, onder meer ter plaatse van het huidige Hoornse Meer en dateren uit de Late Middeleeuwen. Ze droegen een enkel huis van geringe grootte en hun interpretatie heeft al geleid tot felle discussies, die hier buiten beschouwing blijven. De mogelijkheid dat ze hebben gediend als centra van vetweiderij komt ons zeer aantrekkelijk voor.

Conclusie

De zoektocht die ons van het Groninger Roode Weeshuis via opgravingen in Schipborg, Eext en Peelo, langs de veenterpen in het Hoornse Meer terugvoerde naar de Ossenmarkt in Groningen heeft ons, naar we menen, een stapje dichterbij de oplossing van het probleem van de raadselachtige kuilenroosters gebracht. Wij denken dat het in alle gevallen gaat om sporen van tijdelijke, door schotten van elkaar gescheiden, openluchtstallingen voor vee. Ze dateren uit de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. Daarbij moeten de vragen naar diersoort, rund, schaap, geit, varken of paard, naar de leeftijd en het geslacht van de dieren en naar de functie van de stallingen in algemene zin, onbeantwoord blijven. Alleen vinden we de overeenstemming tussen de structuren op de brink van Schipborg en die op de 19e-eeuwse Ossenmarkt in Groningen dermate groot dat we in het geval van Schipborg wel aan een verzamelplaats van ossen zouden willen den-

26. Elerie 1993.

27. Schuitema Meijer 1964.

ken. De consequente afwezigheid van paalsporen in de kuilen roept ook vragen op. Wellicht moeten we aannemen dat er constructies waren voor een stabiele bevestiging van palen en schotten of leggers, zoals op de Ossenmarkt teruggevonden, een constructie op of net onder maaiveld die meerdere malen gebruikt kon worden. Op de Ossenmarkt bleven ze door ophoging bewaard, elders kunnen ze door de bewerking van de bodem of door sloopwerk zijn verwijderd. Maar ook hier is weinig met zekerheid te stellen. Wij houden ons aanbevelen voor suggesties van lezers, die kunnen leiden tot het vinden van oplossingen²⁸.

Literatuur

- Benders, J., 'Over ossen en keurslagers. De stad-Groningse, Overijsselse en Gelderse veehandel tussen 1350 en 1550' in: Boer, D.E.H. de, R.I.A. Nip en R.W.M. van Schaik (red.), *Het Noorden in het midden. Opstellen over de geschiedenis van de Noord-Nederlandse gewesten in Middeleeuwen en Nieuwe Tijd*. Assen, 1998, 61-86.
- Bieleman, J., 'De landbouw in de periode 1600-1850' in: Heringa, J. e.a. (red.), *Geschiedenis van Drenthe*. Meppel/Amsterdam, 1985, 327-372.
- Bieleman, J., J.N.H. Elerie en P.C.M. Hoppenbrouwers (red.), *Boerenlandschap in beweging. Anderhalve eeuw boerenbedrijf in Drenthe en het Drents Landbouw Genootschap*. Groningen, 1994.
- Edelman, C.H., *De geschriften van Harm Tiesing over den landbouw en het volksleven van Oostelijk Drenthe*. Assen, 1943.
- Elerie, J.N.H., 'Cultuurhistorie en ecologie van een veldcomplex op de Hondsrug' in: Elerie, J.N.H. (red.), *Landschapsgeschiedenis van De Strubben/Kniphorstbos. Archeologische en historisch-ecologische studies van een natuurgebied op de Hondsrug*. Groningen, 1993, 75-165.
- Giffen, A.E. van, 'De Germaansche nederzetting uit den Romeinschen Keizertijd in de zgn. Vijzelkampen op den Hondsrug bij Eext, gem. Anloo' in: *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 52 (1934), 112-116.
- Giffen, A.E. van, 'Opgravingen in Drente' in: Poortman, J. (red.), *Drente. Een handboek voor het kennen van het Drentsche leven in voorbije eeuwen*. Meppel, 1944, 393-568.
- Hofman, B., 'Veemarkt begon op 'Beplante Ossenmarkt' in: *De Groninger Gezinsbode*, 5 juli 1996.
- Kooi, P.B., 'Het project Peelo: het onderzoek in de jaren 1981, 1982, 1986, 1987 en 1988' in: *Palaeohistoria* 35/36, 1993/1994 (1995), 169-306.
- Kortekaas, G.L.G.A., 'Archeologie in 1996' in: *Hervonden Stad* 2 (1997), 7-18.
- Kortekaas, G.L.G.A. en H.T. Waterbolk, 'Op zoek naar wat aan het Roode Weeshuis voorafging' in: Holthuis, P., *Roode Wezen in Groningen. Het Roode- of Burgerweeshuis Groningen (1599-1999)*. Groningen, 1999, 19-42.
- Meinema, J., 'Ossenmarkt en Guyotplein, van hoornvee tot auto' in: *Groningen Toen*. Groningen, 1982, 40-56.
- Schuitema Meijer, A.T., 'Een vertoef in historisch Schipborg' in: *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 82 (1964), 109-146.
- Spek, Th., 'Historisch-geografische verkenningen van het middeleeuwse landschap van Balloo' in: Borgesius, J.G. e.a. (red.), *Geschiedenis van Rolde*. Meppel/Amsterdam, 1993, 47-82.
- Suringa, J., *Groningen in zijn verleden en zijn heden*. Groningen, 1899.
- Waterbolk, H.T., 'De oorspronkelijke structuur der Drentse zanddorpen' in: Es, W.A. van e.a. (red.), *Archeologie en Historie*. Amersfoort, 1973, 429-439.
- Waterbolk, H.T., 'Archeologie' in: Heringa, J. e.a. (red.), *Geschiedenis van Drenthe*. Assen, 1985, 15-90.
- Waterbolk, H.T., 'Zeventig jaar archeologisch nederzettingsonderzoek in Drenthe' in: *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 107 (1990), 137-168.
- Waterbolk, H.T. en O.H. Harsema, 'Medieval farmsteads in Gasselte (Provincie of Drenthe)' in: *Palaeohistoria* 21 (1979), 227-265.
- Zeist, W. van e.a., 'Plant remains from medieval sites in Drenthe, the Netherlands' in: *Helinium* 26 (1986), 226-274.

28. Voor enkele waardevolle literatuurverwijzingen danken we J.W. Boersma. Michiel Hermse en zijn collegae van de Groninger Archiven zijn wij erkentelijk voor hun bereidwillige medewerking.